

پژوهش‌نامه‌ی آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان

سال اول، شماره‌ی اول، پاییز ۱۳۹۱

ارزیابی اصالت متون سه کتاب آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان از دیدگاه انسجام*

نگار داوری اردکانی
استادیار دانشگاه شهید بهشتی تهران
هاجر آقابراهیمی
کارشناس ارشد آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان

چکیده

اصالت متون آموزشی از مشخصه‌های مهم در آموزش ارتباطی زبان است. این پژوهش، با طرح این پرسش که "متون کتاب‌های آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان، تا چه حد منعکس‌کننده‌ی مشخصه‌ی اصالت است؟"؛ به ارزیابی متون سه کتاب آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان می‌پردازد. معیار این ارزیابی کمیت و کیفیت کاربرد گفتمان‌نماهای انسجامی در متون غیرآموزشی و مقایسه‌ی آن با متون آموزشی است. در این پژوهش، کمیت و کیفیت وقوع گفتمان‌های انسجامی در دوازده متن آموزشی از سه کتاب آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان و پنج متن غیرآموزشی، بررسی و نتایج به دست آمده با یکدیگر مقایسه شد. نتیجه‌ی این پژوهش نشان می‌دهد کمیت و کیفیت کاربرد گفتمان‌نماهای انسجامی در دو کتاب آموزش زبان فارسی، بسیار مشابه متون غیرآموزشی است و کتاب سوم از این دیدگاه با دو کتاب دیگر متفاوت؛ بنابراین، مشابهت آن با متون غیرآموزشی کمتر است و در نتیجه می‌توان گفت که درجه‌ی اصالت متون این سه کتاب یکسان نیست.

کلیدواژه‌ها

اصالت، انسجام، گفتمان‌نما، متون آموزش زبان فارسی.

---

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۰۳/۱۲ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۱/۰۵/۲۵

نشانی پست الکترونیکی نویسنده: n.davari@sbu.ac.ir

۱- مقدمه

هدف از این مقاله، بحث مقدماتی در موضوع اصالت متون درسی سه کتاب آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان از نظر "انسجام" و مطالعه‌ی تطبیقی کاربرد گفتمان‌نماهای انسجام‌آفرین است. ملاک قضاوت درباره‌ی اصالت و درجه‌ی اصالت متون، بررسی کمیت و کیفیت کاربرد گفتمان‌نماهای انسجام‌آفرین در سه کتاب آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان و چند متن غیرآموزشی بوده است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که آموزش مؤلفه‌های گفتمانی به افرادی که در حال یادگیری زبان دوم هستند، می‌تواند تأثیرات مثبتی بر یادگیری آنان داشته باشد. بنابراین، ارزیابی متون آموزش زبان فارسی از نظر کاربرد مؤلفه‌های گفتمانی و با هدف بالا بردن سطح کیفی این متون، امری ضروری به نظر می‌رسد. در این پژوهش، با طرح این پرسش که "متون کتاب‌های آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان تا چه حد منعکس‌کننده‌ی مشخصه‌ی اصالت است؟"؛ به ارزیابی این متون خواهیم پرداخت. این مطالعه به سه کتاب آموزشی شامل "درس فارسی برای فارسی‌آموزان خارجی" تألیف تقی پورنمداریان (۱۳۷۶)، "آموزش زبان فارسی" تألیف یدالله ثمره (۱۳۷۲)، "روش تدریس زبان فارسی به فارسی‌آموزان خارجی" تألیف سید محمد ضیاءحسینی (۱۳۸۵) و پنج متن غیرآموزشی از روزنامه‌ی شرق، روزنامه‌ی ورزشی نود و وبگاه کافه سینما، که به‌طور تصادفی انتخاب شده‌اند، محدود می‌شود. از هر یک از این سه کتاب آموزشی، چهار درس^۱ و نیز پنج متن غیرآموزشی به‌طور تصادفی انتخاب شد و فراوانی وقوع هر یک از مؤلفه‌های گفتمانی در آن‌ها شمارش شد و در نهایت، نتایج حاصل از این دو شمارش با یکدیگر مقایسه و به شکل نمودارهایی نمایش داده شد. اساس پژوهش ما، چارچوب هالیدی و متیسن (۲۰۰۴) است که در کتاب "درآمدی بر دستور نقش‌گرا" ارائه شده است. هالیدی و متیسن (۲۰۰۴) ترکیب "ویژگی‌های ساختاری"^۲ (شامل ساختار موضوعی) و ساختار اطلاعاتی^۳، کانون^۴ و انسجام را عامل شکل‌گیری بافتار^۵ می‌دانند (سجودی، ۱۳۹۰). در این نظریه مؤلفه‌های انسجام‌آفرین به چهار گروه تقسیم شده‌اند: پیوند (حرف ربط)، ارجاع، حذف و جانشینی، انسجام واژگانی. هر یک از این مؤلفه‌ها، خود به زیرگروه‌هایی تقسیم شده‌اند که، در بخش‌های بعدی این مقاله به معرفی آن‌ها خواهیم پرداخت.

^۱ درس‌های پزشک دانا (۳۸۸-۳۸۷)، گنج پنهان (۳۲۱)، روباه و کلاغ (۲۶۳) و درس هفده (۱۹۴) از کتاب "درس فارسی برای فارسی‌آموزان خارجی"، صفحه‌های ۶۰-۶۱، ۸۵-۸۶، ۱۱۲-۱۱۱ و ۱۴۳-۱۴۱ از کتاب "آموزش زبان فارسی" و درس‌های سوم (۳۱-۳۰)، هفتم (۵۷)، بیست و نهم (۱۹۲) و سی و دوم (۲۰۸-۲۰۷) از کتاب "روش تدریس زبان فارسی به فارسی‌آموزان خارجی"

^۲ thematic structure

^۳ information structure

^۴ focus

^۵ texture

۲- پیشینه‌ی پژوهش

تا کنون، پژوهشی در زمینه اصالت متون آموزشی زبان فارسی مشاهده نشده است، اما مسئله‌ی اصالت، در زمینه‌ی سابقه‌ی رویکرد ارتباطی به آموزش زبان و تهیه و تدوین کتب آموزشی، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. پژوهش‌ها و مطالعات انسجام زبانی را، می‌توان در چند زیر مجموعه طبقه‌بندی کرد: انسجام در متون آموزش زبان، انسجام در متون دانشگاهی، انسجام در متون ادبی و انسجام در متون رسانه‌ای (رادیو، تلویزیون، سینما، روزنامه‌ها و ...). از مهم‌ترین زبان‌شناسانی که به مبحث انسجام پرداخته‌اند می‌توان به: "البرزی (۱۳۸۶)، کوک (۱۹۸۹) و هالیدی و حسن (۱۹۷۶)" اشاره کرد.

خزایی (۱۳۸۵)، در پایان‌نامه‌ی خود با اجرای پیش‌آزمون‌ها و پس‌آزمون‌ها به این نتیجه رسیده است که آگاه کردن دانش‌آموزان سال‌های دوم و سوم دبیرستان، نسبت به عوامل سازنده‌ی انسجام دستوری و واژگانی، میزان درک مطلب آنان را افزایش می‌دهد و این همان نتیجه‌ای است که پیش از او، یمینی (۱۳۷۸) نیز در پایان‌نامه‌ی خود به آن اشاره کرده است. یمینی، در تحقیق خود به این نتیجه رسیده است که عامل تکرار، بیش از سایر عوامل انسجام واژگانی باعث بالا رفتن میزان درک مطلب زبان‌آموزان می‌شود.

میرزاپور و احمدی (۲۰۱۱) نیز که به تحلیل مقابله‌ای میزان کاربرد انواع مختلف ابزارهای انسجام‌آفرین از نوع واژگانی در ۶۰ مقاله‌ی پژوهشی نوشته شده به دو زبان فارسی و انگلیسی پرداخته‌اند، بر این باورند که آموزش انواع مختلف ابزارهای انسجام‌آفرین از نوع واژگانی، کیفیت خواندن و نوشتن زبان‌آموزان را بهبود خواهد بخشید. پژوهش آنان نشان می‌دهد که تکرار، باهم‌آیی و هم‌معنایی پرکاربردترین انواع انسجام واژگانی در مقالات این دو زبان هستند؛ با این تفاوت که در زبان انگلیسی، "تکرار و باهم‌آیی" و در زبان فارسی، "تکرار و هم‌معنایی" کاربرد بیشتری دارد.

در مورد متون دانشگاهی باید به مطالعات روشن و آرمیون (۱۳۸۵) و الی هینکل (۲۰۰۱) اشاره کرد. روشن و آرمیون، براساس الگوهای هالیدی و حسن (۱۹۷۶)، به بررسی میزان و شکل کاربرد عوامل انسجام در متون دانشگاهی رشته‌ی شیمی آلی پرداختند و مشاهده کردند که نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد در متون شیمی آلی، عامل انسجامی واژه‌ی عام، بیشترین بسامد وقوع و عوامل تضاد معنایی و پیوند زمانی، کمترین بسامد وقوع را دارند.

هینکل، با هدف شناسایی تفاوت‌ها و شباهت‌ها در کاربرد ابزارهای انسجام‌آفرین به تحلیل مقابله‌ای میزان کاربرد آن‌ها در متون دانشگاهی‌ای پرداخته است که توسط دانشجویانی با زبان اول متفاوت (از قبیل انگلیسی، ژاپنی، کره‌ای، اندونزیایی و عربی) نوشته شده‌اند. تمرکز او در این مطالعه، به‌ویژه بر

ابزارهایی مانند همپایه‌سازهای در سطح گروه^۶ (مانند: و، اما و...)، گذاره‌های سطح جمله^۷ یا حروف ربط سطح جمله (مانند اگرچه، علاوه بر این و...)، حروف ربط منطقی- معنایی (مانند زیرا، علی‌رغم و...) و ضمائر اشاره بوده است. مهم‌ترین یافته‌ی این تحلیل آن است که دانشجویان غیر انگلیسی‌زبان، حتی هنگامی که این زبان را به‌طور کامل فرا می‌گیرند، از ویژگی‌های انسجام‌بخش بسیار محدودی در نوشته‌های خود استفاده می‌کنند.

از میان مطالعات موجود در زمینه‌ی انسجام در متون ادبی، می‌توان از یاققی و فلاحی (۲۰۱۰)، شعبانلو، ملک ثابت و جلالی‌بندری (۱۳۸۷)، پورنامداریان و ایشانی (۱۳۹۰) نام برد. یاققی و فلاحی به بررسی و مقایسه‌ی عوامل ایجاد انسجام متنی در غزلیات سعدی و بیدل، براساس الگوی انسجام متنی هالیدی و حسن پرداخته‌اند. این بررسی نشان می‌دهد که تعداد عوامل انسجامی در غزلیات سعدی به‌طور محسوسی بیشتر است و می‌توان این مسئله را یکی از دلایل سادگی و فهم‌پذیری این غزلیات دانست.

شعبانلو و همکارانش، شعری از عمق بخارایی را براساس الگوی پیشنهادی هالیدی و حسن (۱۹۷۶)، بررسی نمودند و به این نتیجه رسیدند که ارجاع، پرکاربردترین نوع انسجام در این قصیده بوده است. پورنامداریان و ایشانی نیز با استفاده از نظریه‌ی تکامل‌یافته‌ی انسجام هالیدی و حسن (۱۹۸۵)، به تحلیل انسجام و پیوستگی یکی از غزل‌های حافظ پرداخته و مشاهده کردند که با وجود ظاهر کاملاً نامنسجم، غزل مذکور از انسجام و پیوستگی بالایی برخوردار است.

در زمینه‌ی رسانه باید به پژوهش جانواری سوراکارتا (۲۰۱۱) اشاره کرد. او در یک مطالعه‌ی کیفی توصیفی به بررسی مؤلفه‌های انسجام در مهم‌ترین مقالات روزنامه‌ی "جاکارتا پست"^۸ پرداخته است. نتایج این مطالعه، نشان می‌دهد که کاربرد انواع مختلف انسجام دستوری (به ترتیب میزان کاربرد، شامل ارجاع، جانیشینی، حذف و پیوند) بیش از کاربرد انواع مختلف انسجام واژگانی (به ترتیب میزان کاربرد، شامل تکرار، هم‌معنایی و شمول معنایی) بوده است. چی‌یائویی تی‌سنگ (۲۰۰۷)، نیز در رساله‌ی دکتری خود، در چهارچوب رویکرد نقش‌گرای هالیدی و با استفاده از ابزارهای توصیفی ون‌لی‌ون^۹، ابزاری تازه برای توصیف و تحلیل همزمان وجوه نشانه‌شناختی مختلف (شامل زبانی، تصویری و صوت‌شناختی) و ارتباطات انسجامی آن‌ها در متون چند وجهی^{۱۰}، مانند فیلم‌ها ارائه کرده است. نتایج

^۶ phrase-level coordinators

^۷ sentence transitions

^۸ Jakarta Post

^۹ Th.Leeuwen

^{۱۰} multi-modal texts

پژوهش‌های مذکور در زمینه‌ی انسجام در متون آموزشی و تأثیر آن بر یادگیری بهتر، ضرورت ارزیابی متون آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان را نشان می‌دهد.

۳- انسجام و گفتمان‌نماهای انسجام‌آفرین

انسجام، یکی از معیارهای تبدیل جمله‌های پراکنده به متن است و متن برای این که بتواند بیشترین تأثیر را بر شنونده یا خواننده بگذارد باید انسجام داشته باشد البرزی (۱۳۸۶: ۱۵۲)، به نقل از بوگراند و درس‌لر (۱۹۸۱: ۳)، چنین نقل کرده است: «انسجام عاملی است که مؤلفه‌های روساختی متن، یعنی کلام را، در واقع آن‌گونه که ما آن را می‌شنویم و می‌بینیم، با یکدیگر پیوند می‌دهد». او همچنین به نقل از هالیدی و حسن (۱۹۷۶) می‌نویسد: «روابط، پیوستگی، روابط بین دو یا چند عنصر در یک متن است که مستقل از ساختار هستند، برای مثال بین ضمیر شخصی و مرجع اسم خاص، مانند «حسن ... او» پیوستگی برقرار است. منظور از مفهوم «مستقل از ساختار» از یک طرف این است که متن، واحد دستوری نیست؛ بلکه واحدی در سطح گفتار است و ظاهراً تنها، واحدهای دستوری دارای ساختارند. از سوی دیگر، پیوستگی یک رابطه‌ی معناشناسی تلقی می‌شود» (البرزی، ۱۳۸۶: ۱۵۲). او در ادامه نقل می‌کند که: «پیوستگی هنگامی برقرار می‌شود که تعبیر و تأویل چند عنصر در گفت‌وگو، به یکی از عناصر دیگر وابسته باشد، بدین معنا که بدون توسل جستن به دیگری، متن به صورت مناسب قابل درک نباشد» (همان، ۱۳۸۶: ۱۵۲).

هالیدی و متیسن (۲۰۰۴) معتقدند که برای ایجاد انسجام در زبان انگلیسی سه روش وجود دارد:

- پیوند
- ارجاع
- حذف

۳-۱- پیوند (حرف ربط)

پیوند، شامل تناسب ربطی^{۱۱} و تداوم^{۱۲} است. نشانه‌های تداوم یا پیوستگی، نشانه‌هایی هستند که نشان می‌دهند بند اخیر به بند پیش از خود مرتبط است. چنین نشانه‌هایی از مشخصه‌های متن‌های مکالمه‌ای هستند. در ادامه به معرفی انواع پیوندها (جدول شماره ۱) و عوامل آن‌ها خواهیم پرداخت.

¹¹ conjunction proper

¹² continuity

۳-۱-۱- پیوند بیانی^{۱۳}

ارتباط بیانی را در دو گروه قرار داده اند: بدلی^{۱۴} و توضیحی^{۱۵}. در پیوند بیانی-بدلی، عنصری دوباره ارائه یا بیان می‌شود، این ارائه یا بیان دوباره به دو شکل اتفاق می‌افتد، یا به شکل رابطه‌ی "یعنی"، یا به وسیله‌ی مثال. هالیدی و متیسن (۲۰۰۴) شکل اول را تفسیری^{۱۶} و شکل دوم را تمثیلی^{۱۷} می‌نامند. در پیوند بیانی-توضیحی، عنصر زبانی برای اهداف کلام و گفتمان خلاصه‌سازی یا با دقت و جزئیات بیشتر بیان می‌شود. این نوع پیوند، خود انواع مختلفی دارد: "پیوندهای اصلاحی"^{۱۸}، گنج‌کننده^{۱۹}، جداکننده^{۲۰}، تخصیصی^{۲۱}، آغازکننده^{۲۲}، فشرده‌سازی^{۲۳} و اثباتی^{۲۴}.

۳-۱-۲- پیوند گسترشی^{۲۵}

رابطه‌ی گسترشی، هم شامل عناصر افزایشی است و هم گونه‌های مختلف را در بر می‌گیرد. هر یک از این دو نوع پیوند، شامل زیر مجموعه‌هایی: "مثبت، منفی، تناقضی، جانیشینی، کاهش‌ی و تناوبی" هستند.

۳-۱-۳- پیوند بسطی^{۲۶}

انواع پیوندهای بسطی عبارت است از: "پیوندهای مکانی-زمانی، شیوه، علی-شرطی و سببی". پیوند مکانی-زمانی شامل ارجاعات مکانی مانند "این‌جا" و "آن‌جا"، قیده‌های مکانی مانند "عقب" و "نزدیک" و عبارت‌هایی شامل یک اسم یا قید مکان و عنصر ارجاعی مانند "در همان مکان"، "هر کجای دیگر" هستند. پیوندهای بسطی، از نوع مکانی-زمانی، خود به انواع مختلفی تقسیم می‌شوند که به دلیل محدود بودن مقاله به آن‌ها نخواهیم پرداخت. پیوندهای شیوه‌ای، از طریق "مقایسه" یا "ارجاع به شیوه‌ها" سبب انسجام متن می‌شوند (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴). روابط علی، به دو نوع کلی، مانند "بنابراین" و "خاص"، شامل نتیجه(مانند در نتیجه)، دلیل(مانند به آن دلیل) و هدف(مانند برای آن

¹³ elaboration
¹⁴ apposition
¹⁵ clarification
¹⁶ expository
¹⁷ exemplifying
¹⁸ corrective
¹⁹ distractive
²⁰ dismissive
²¹ particularizing
²² resumptive
²³ summative
²⁴ verifactive
²⁵ extension
²⁶ enhancement

هدف) تقسیم می‌شود و شرطی‌ها نیز عبارت است از: "شرطی مثبت(مانند در این صورت)، شرطی منفی(مانند در غیر این صورت) و شرطی امتیازی". در پیوند سببی، بر اساس ارجاع به سببی که پیش از آن آمده است ایجاد می‌شود.

جدول شماره ۱) مؤلفه‌های گفتمانی پیوند و انواع آن‌ها

پیوند(حرف ربط)															
بسطی						گسترشی			بیانی						
سببی	علی - شرطی					شیوه	مکانی	زمانی	گوناگونی	افزایشی	توضیحی				
	شرطی	علی										مقایسه‌ای			
		خاص				ابزاری									
منفی	مثبت	امتیازی	منفی	مثبت	نتیجه		دلیل	هدف	کلی	منفی	مثبت				
								تناوبی	کاهشی	جابجایی	تناقضی	منفی	مثبت	تبدیلی	تفسیری

۳-۲- ارجاع

درحالی که پیوند، همه‌ی بندها را به یکدیگر پیوند می‌دهد؛ ارجاع، با ایجاد پیوند میان عناصر، موجب به وجود آمدن انسجام می‌شود. ارجاع، ارتباطی است میان عناصر یا حقایق، که می‌تواند در فاصله‌های متنوعی اتفاق افتد(هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴). اشاره به طرف بیرون و اشاره به طرف درون، تمایز اساسی میان انواع ارجاع است(هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴)، که بر این اساس، دو نوع کلی ارجاع وجود دارد(جدول شماره ۲).

۳-۲-۱- ارجاع برون‌متنی^{۲۷}

پدیده‌ای که به واسطه‌ی عنصر ارجاعی، مسلم دانسته شده است و از محیط مربوط به متن، قابل دسترسی است. در این جا، ارجاع، متن را به محیط آن پیوند می‌دهد؛ اما این پیوند در انسجام متن شرکت ندارد؛ مگر زمانی که، به‌طور غیرمستقیم، ارجاع به یک مصداق باشد و یک زنجیره را تشکیل دهد. چنین زنجیره‌هایی معمولاً در مکالمه‌های همراه با تکرار ارجاع به شرکت‌کنندگان در تعامل با استفاده از ضماری مانند "من، تو و ما" متداول است(هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴).

²⁷ exophoric reference

۲-۲-۳-۲۸ - ارجاع درون‌متنی

این نوع ارجاع، دو حالت دارد:

۲-۲-۳-۱- ممکن است به مطلبی پیش از خود اشاره داشته باشد؛ یعنی، یک مصداق که قبلاً معرفی شده و در نتیجه، بخشی از نظام معنایی متن است. این نوع از ارجاع درون‌متنی "مرجع‌دار"^{۲۹} یا "ارجاع به ماقبل" و عنصری که به آن اشاره شده است "مرجع"^{۳۰} نامیده می‌شود.

۲-۲-۳-۲- ممکن است به مطلبی پس از خود اشاره داشته باشد. این نوع ارجاع، "پس‌ارجاعی"^{۳۱} یا "ارجاع به مابعد" نامیده می‌شود.

به اعتقاد هالیدی و متیسن (۲۰۰۴)، این ارجاعات درون‌متنی هستند که با ایجاد زنجیره‌های ارجاعی، انسجام ارجاعی را به‌وجود می‌آورند.

از دیدگاهی دیگر، ارجاع به سه گروه: "ارجاع شخصی، ارجاع اشاره‌ای و ارجاع مقایسه‌ای" تقسیم می‌شود. در ارجاع شخصی، به گروه‌های شخصی ارجاع داده می‌شود (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴). این ارجاع شامل ضمائر شخصی، ضمائر ملکی و یک اسم ویژه، یعنی یک اسم خاص یا یک اسم عام است. از نمونه‌های ارجاع اشاره‌ای می‌توان به "سپس"، "حالا"، "این‌جا" و "آن‌جا" که زمان و مکان را نشان می‌دهند اشاره کرد (خزایی، ۱۳۸۵). در ارجاع مقایسه‌ای، عنصر ارجاعی، چیزی است که شما آن را می‌شناسید، نه به این دلیل که به همان عنصری اشاره می‌شود که پیش از این به آن اشاره شده است؛ بلکه به این سبب که یک چهارچوب ارجاعی وجود دارد، چیزی از طریق اشاره به چیزی که با آن چه هم اکنون در حال صحبت کردن درباره‌ی آن هستیم یکسان یا متفاوت، شبیه یا غیرشبیه، برابر یا نابرابر و بیشتر یا کمتر است (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴).

جدول شماره ۲) ارجاع و انواع آن

ارجاع درون‌متنی			ارجاع برون‌متنی								
مقایسه‌ای			مقایسه‌ای								
اشاره‌ای			اشاره‌ای								
شخصی			شخصی								
ناهمانندی	شبهت	عینیت	یک اسم ویژه	ضمائر ملکی	ضمائر شخصی	ناهمانندی	شبهت	عینیت	یک اسم ویژه	ضمائر ملکی	ضمائر شخصی

²⁸ endophoric reference

²⁹ anaphora

³⁰ antecedent

³¹ cataphora

۳-۳- حذف

در سطح واژگان، عامل انسجامی دیگری نیز وجود دارد، که به دو شکل جانشینی و حذف ظاهر می‌شود. حذف (شامل جانشینی)، ارتباطی است که صورت خاصی از واژه‌پردازی را در برمی‌گیرد و معمولاً به قطعات تقریباً مجاور محدود می‌شود و به‌ویژه از ویژگی‌های "پرسش و پاسخ" یا "جفت‌های مجاور" در مکالمه است و ارتباطی را به وجود می‌آورد که معنایی نیست؛ بلکه واژگانی- دستوری است (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴). حذف به ما این امکان را می‌دهد بخشی از یک ساختار را که می‌تواند به‌وسیله‌ی بخش‌های پیش از خود تعبیر شود حذف کنیم.

۳-۴- انسجام واژگانی

درحالی‌که "پیوند، ارجاع، جانشینی و حذف" از عوامل انسجام در زمینه‌ی دستوری هستند، انسجام واژگانی، در میدان واژگان شکل می‌گیرد و از طریق انتخاب عناصر واژگانی ایجاد می‌شود (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴). انسجام واژگانی، شامل ارتباط میان عناصر واژگانی است و گوینده یا نویسنده از طریق انتخاب عناصر واژگانی در کلام، پیوستگی ایجاد می‌کند. انواع پیوندهای واژگانی عبارت است از: "هم‌معنایی، شمول‌معنایی، تکرار و باهم‌آیی". واژگانی که دارای رابطه‌ی معنایی تقابلی^{۳۲} هستند نیز به عنوان عاملی مؤثر در خلق انسجام ایفای نقش می‌کنند (همان، ۲۰۰۴).

جدول شماره ۳) مؤلفه‌های گفتمانی^{۳۳} انسجام‌آفرین

مؤلفه‌های گفتمانی انسجام‌آفرین										
انسجام واژگانی			حذف	ارجاع	پیوند					
هم‌معنایی	هم‌مرجع	شمول‌معنایی			بسطی	گسترشی	بیانی	بدلی	توضیحی	
								افزایشی	گونه‌های مختلف	
جزء‌وارگی	تقابل	تکرار			شبهه	مکانی- زمانی				
باهم‌آیی					علی- شرطی					
					سببی					
					بروز متنی					
					درون متنی					
					مرجع وار					
					پس ارجاعی					

^{۳۲} هالیدی و متیسن (۲۰۰۴)، تقابل را حالت خاصی از هم‌معنایی می‌دانند.

^{۳۳} تعداد این مؤلفه‌ها بسیار زیاد و گنجاندن همه‌ی آن‌ها در یک جدول امری بسیار دشوار است.

عوامل انسجام، پیوند دادن عناصر با اندازه‌های متفاوت، خواه کوچک‌تر یا بزرگ‌تر از بند و پیوند دادن عناصر در هر فاصله‌ای را ممکن می‌سازند. ارتباطات ربطی^{۳۴}، معمولاً شامل عناصر مجاور تا اندازه‌ی پاراگراف و شاید فراتر هستند (همان منبع).

لازم به توضیح است که هالیدی و متیسن (۲۰۰۴)، هنگام تحلیل متون، علاوه بر مؤلفه‌هایی که نام برده شد مؤلفه‌های دیگری را نیز مورد بررسی قرار داده‌اند؛ به عنوان نمونه، در تحلیل، از نظر انسجام واژگانی از عواملی همچون: "هم‌مرجعی و جزءواژگی" نیز نام برده‌اند. ما نیز در این پژوهش به این مؤلفه‌ها خواهیم پرداخت.

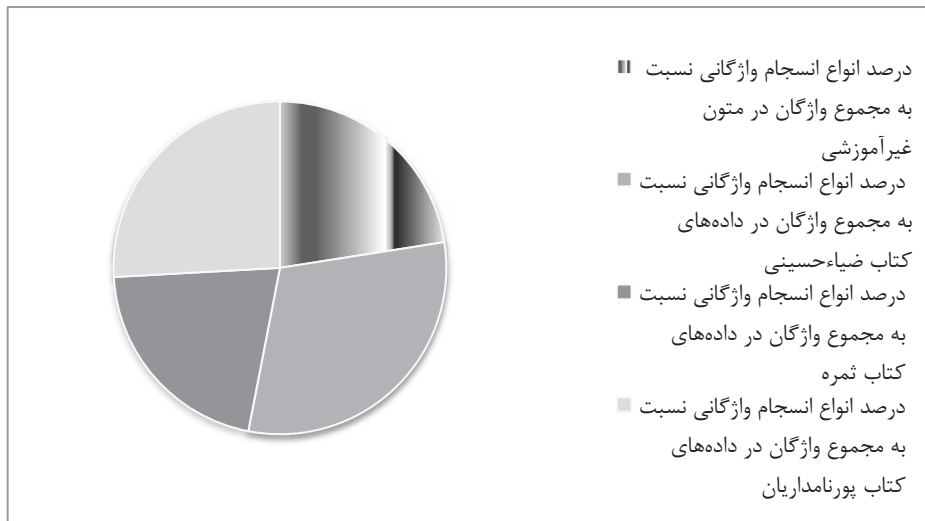
۴- بحث و تحلیل

در این بخش نمودارهای حاصل از شمارش و مقایسه‌ی گفتمان‌نماهای انسجام‌آفرین دستوری و واژگانی، در متون آموزشی و غیرآموزشی ارائه خواهد شد.

۴-۱- تحلیل متون آموزشی و غیرآموزشی از نظر اصالت، بر اساس انسجام واژگانی^{۳۵}

انسجام واژگانی در متون منتخب، براساس مؤلفه‌های "هم‌معنایی، هم‌مرجع، شمول‌معنایی، تکرار، جزءواژگی، تقابل و باهم‌آیی" تحلیل شد؛ نتایج این تحلیل به شکل نمودار شماره ۱، قابل مشاهده است.

نمودار شماره ۱) درصد میزان کاربرد گفتمان‌نماهای انسجام‌آفرین از نوع واژگانی در متون آموزشی و غیرآموزشی

^{۳۴} conjunctive relations

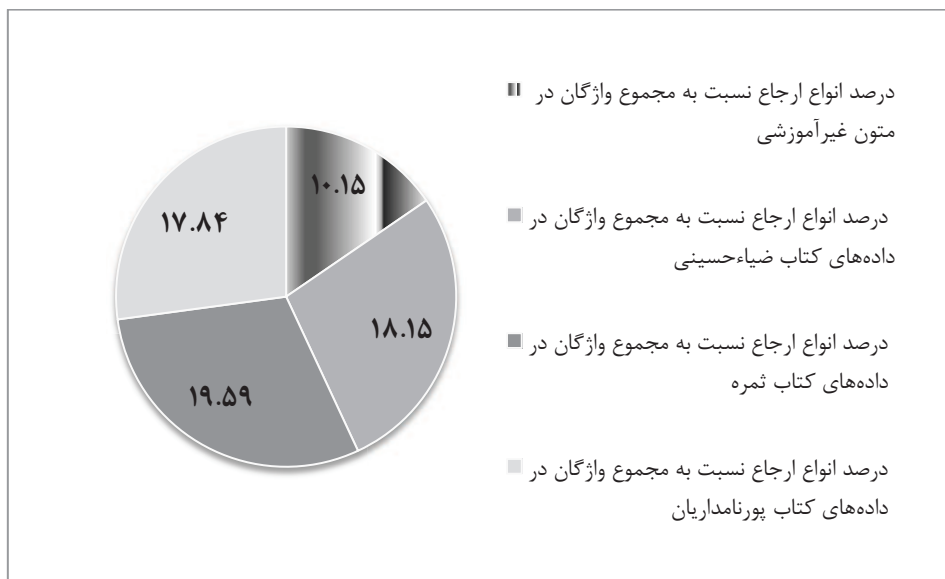
^{۳۵} به سبب حجم بسیار بالای داده‌های تحلیل شده امکان ارائه‌ی آن‌ها در این مقاله وجود ندارد؛ بنابراین، نتایج تحلیل به شکل نمودار ارائه می‌شود و نمونه‌هایی از این تحلیل در بخش پیوست خواهد آمد.

نمودار شماره ۱، نشان می‌دهد که در داده‌های کتاب‌های "ضیاءحسینی و پورنامداریان" کاربرد انواع مؤلفه‌های انسجام‌آفرین بیش از این مقدار در متون غیرآموزشی بوده است؛ در حالی که، داده‌های مربوط به کتاب "ثمره" میزان کمتری از کاربرد این مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد. بررسی هر یک از انواع گفتمان‌نمای انسجام‌آفرینی از نوع واژگانی، در این متون نشان می‌دهد که "تکرار" بیشترین و "جزءواژگی و هم‌مرجع" کمترین کاربرد را داشته‌اند.

۲-۴- تحلیل متون آموزشی و غیرآموزشی از نظر اصالت براساس ارجاع

انواع مختلف ارجاع در متون منتخب شمارش و با یکدیگر مقایسه شدند؛ نتایج این بررسی را می‌توان به شکل نمودار شماره ۲، ارائه نمود.

نمودار شماره ۲، درصد میزان کاربرد گفتمان‌نماهای انسجام‌آفرین از نوع ارجاع در متون آموزشی و غیرآموزشی

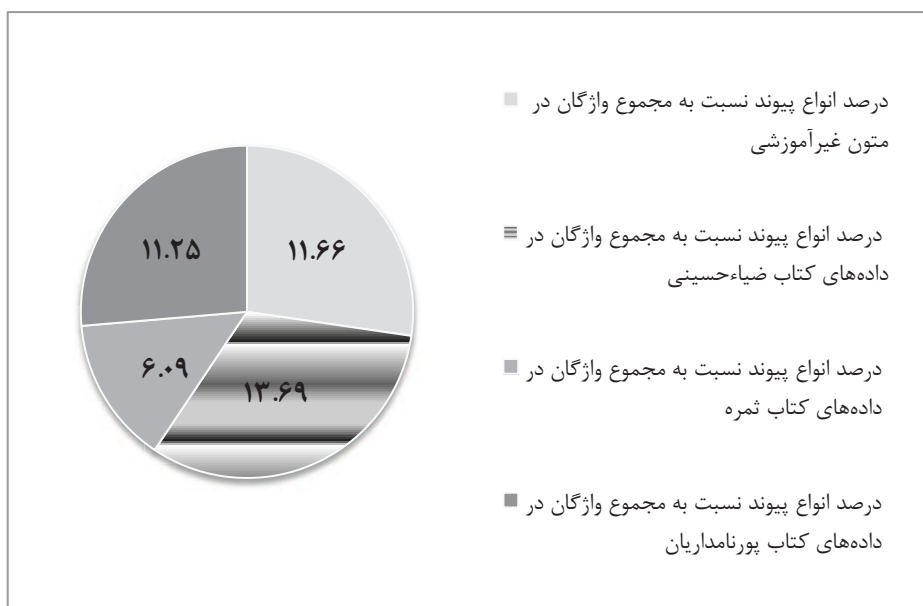

نمودار شماره ۲، نشان می‌دهد که کاربرد انواع مختلف ارجاع در متون آموزشی منتخب، بیش از این مقدار در متون غیرآموزشی است. بررسی هر یک از انواع ارجاع، نشانگر آن است که در متون آموزشی "ارجاع شخصی" و در متون غیرآموزشی "ارجاع اشاره‌ای"، بیشترین کاربرد را دارد و در هیچ یک از متون آموزشی و غیرآموزشی، "ارجاع مقایسه‌ای" مورد استفاده قرار نگرفته است.

۳-۴- تحلیل متون آموزشی و غیر آموزشی، از نظر اصالت براساس پیوند

با توجه به مؤلفه‌هایی که پیش‌تر در این مقاله معرفی شد، متون منتخب از نظر بسامد وقوع گفتمان‌نماهای انسجام‌آفرین از نوع پیوند مورد بررسی قرار گرفت.

نمودار شماره ۳) درصد میزان کاربرد گفتمان‌نماهای انسجام‌آفرین از نوع پیوند در متون آموزشی و غیر آموزشی

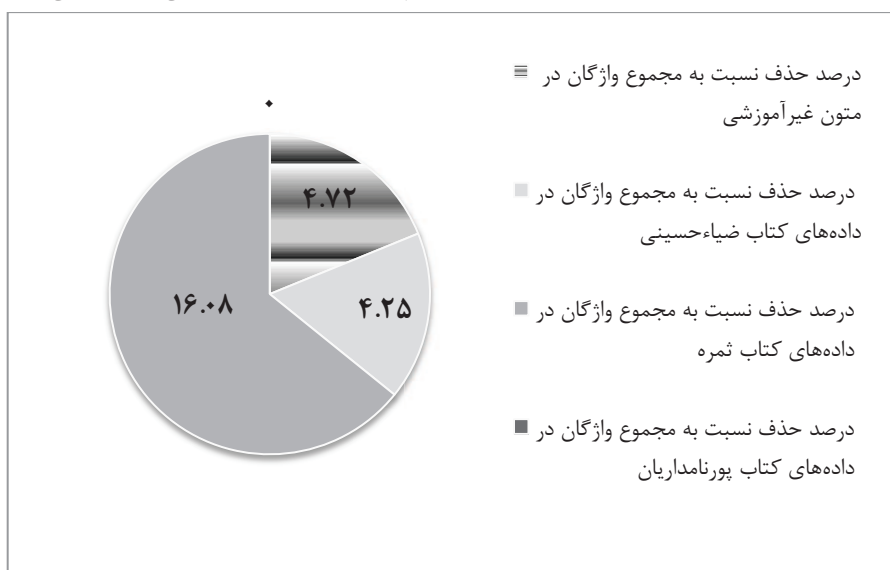

نمودار شماره ۳، نشان می‌دهد که میزان کاربرد انواع مختلف مؤلفه‌ی پیوند در داده‌های دو کتاب "ضیاء حسینی و پورنامداریان" تفاوت معنی‌داری با میزان مشابه در متون غیر آموزشی ندارد و این در حالی است که نتایج حاصل از بررسی داده‌های کتاب "ثمره"، کاربرد بسیار کمتری از این مؤلفه را نشان می‌دهند. بررسی هر یک از انواع مؤلفه‌های گفتمانی پیوند، بیانگر آن است که در متون غیر آموزشی، پیوند گسترشی از نوع افزایشی مثبت با ۳۴/۸۱ درصد، بیشترین کاربرد را داشته است؛ در حالی که، پیوندهایی از نوع "بسطی‌های مکانی، شیوه‌ای ابزاری، خاص نتیجه، شرطی منفی و سببی منفی" هیچ کاربردی نداشته‌اند. پیوندهایی از نوع "بیانی بدلی، گسترشی گوناگونی کاهش، بسطی از نوع شیوه‌ای مقایسه‌ای منفی، علی خاص هدف، شرطی امتیازی و سببی مثبت" با ۰/۴ درصد کمترین کاربرد را داشته‌است. در متون آموزشی نیز پیوند گسترشی - افزایشی مثبت با ۴۲/۱۳ درصد، بیشترین کاربرد را داشته است. میزان کاربرد سایر مؤلفه‌ها با میزان کاربرد آن‌ها در متون غیر آموزشی تفاوت

معناداری ندارد، به استثنای پیوند بسطی- زمانی، که میزان کاربرد آن در متون آموزشی ۱۰/۱۸ درصد بیشتر از کاربرد آن‌ها در متون غیرآموزشی بوده است.

۴-۴- تحلیل متون آموزشی و غیرآموزشی از نظر اصالت بر اساس کمیت و کیفیت گفتمان‌نمای انسجام‌آفرین حذف

نمودار شماره ۴) درصد میزان کاربرد گفتمان‌نمای انسجام‌آفرین حذف در متون آموزشی و غیرآموزشی

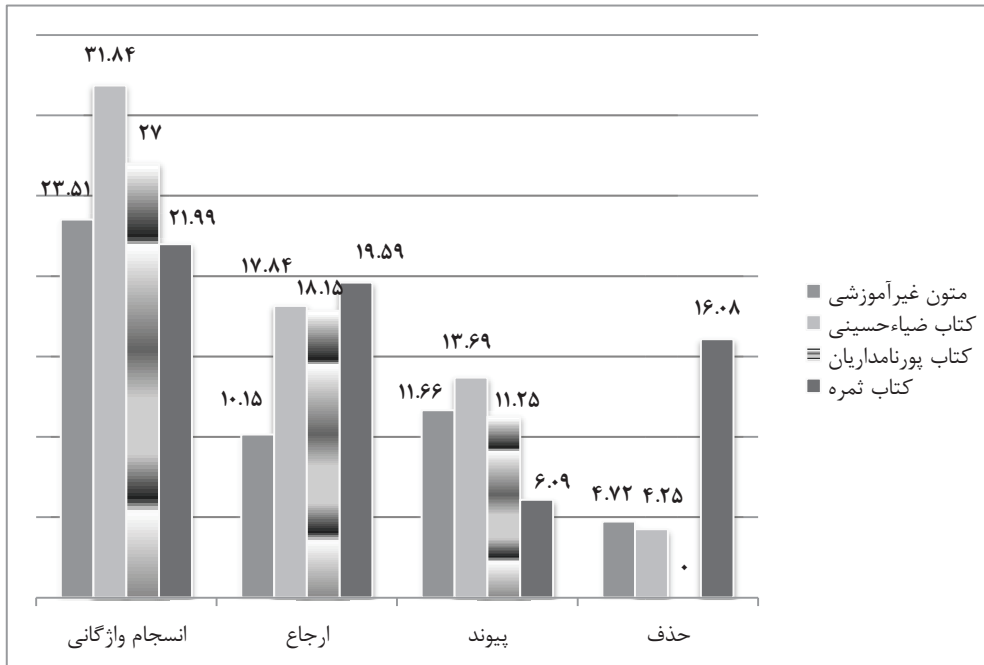

نمودار شماره ۴، نشان می‌دهد که میزان کاربرد حذف در کتاب ضیاءحسینی تقریباً با این میزان در متون غیرآموزشی برابر است، در داده‌های مربوط به کتاب پورنامداریان موردی از حذف مشاهده نشد و میزان کاربرد حذف در داده‌های مربوط به کتاب ثمره، نزدیک به ۴ برابر این میزان در متون غیرآموزشی بوده است.

۴-۵- مقایسه‌ی میزان کاربرد انواع چهارگانه‌ی مؤلفه‌های انسجام‌آفرین

نمودار شماره ۵، نشان می‌دهد که در متون غیرآموزشی و دو کتاب آموزشی ضیاءحسینی و پورنامداریان، "انسجام واژگانی" بیشترین و "حذف"، کمترین کاربرد را داشته است. در کتاب ثمره نیز "انسجام واژگانی" بیشترین کاربرد، اما عامل "پیوند" کمترین کاربرد را داشته است.

نمودار شماره ۵) درصد میزان کاربرد هر یک از انواع گفتمان‌نمای انسجام‌آفرین دستوری و واژگانی در متون آموزشی و غیر آموزشی

۵- نتیجه‌گیری

نمودارها، گویای این مطلب هستند که در متون غیر آموزشی، گفتمان‌نماهای انسجام‌آفرین از نوع "واژگانی" پربسامدترین و در نتیجه، تأثیرگذارترین عامل و "حذف"، کم بسامدترین و در نتیجه کم‌اثرترین آن‌ها است. در متون آموزشی مورد بررسی این نکته به درستی مورد توجه قرار گرفته است و مؤلفه‌های گفتمانی سازنده‌ی انسجام‌واژگانی، بویژه، "تکرار" و "باهم‌آیی" در این متون در مقایسه با متون غیر آموزشی تقریباً، به یک میزان به کار رفته‌اند. در زمینه‌ی پیوند و مؤلفه‌های گفتمانی مربوط به آن میزان استفاده از آن‌ها در متون آموزشی منتخب به جز کتاب ثمره، با میزان مشابه آن، در متون غیر آموزشی تفاوت معناداری را نشان نمی‌دهد. در مبحث ارجاع، مشاهده می‌شود که میزان کاربرد آن در متون آموزشی به شکل معناداری بیش از میزان مشابه در متون غیر آموزشی بوده است. عامل انسجامی "حذف"، در متون آموزشی منتخب به جز کتاب ثمره و نیز متون غیر آموزشی، کاربرد بسیار محدودی داشته است. به این ترتیب، کتاب‌های مورد بررسی با توجه به درجه‌ی اصالت، از بیشترین تا کمترین عبارتند از: "روش تدریس زبان فارسی به فارسی‌آموزان خارجی" تألیف سید محمد ضیاء حسینی (۱۳۸۵)، "درس فارسی برای فارسی‌آموزان خارجی" تألیف تقی پورنامداریان (۱۳۷۶) و "آموزش زبان فارسی" تألیف یدالله ثمره (۱۳۷۲).

کتاب نامه:

- البرزی، پرویز. ۱۳۸۶. *مبانی زبان شناسی متن*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- پورنامداریان، تقی. ۱۳۷۶. *درس فارسی برای آموزان خارجی (دوره‌ی مقدماتی)*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پورنامداریان، تقی و طاهره ایشانی. ۱۳۹۰. *تحلیل انسجام و پیوستگی در غزلی از حافظ با رویکرد زبان‌شناسی نقش‌گرا، زبان و ادبیات فارسی*. ش. ۶۷، ۷-۴۳.
- ثمره، یدالله. ۱۳۷۲. *آموزش زبان فارسی (آزفا ۱)*، تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی.
- خزایی، یوسف. ۱۳۸۵. *بررسی تأثیر عوامل انسجامی در درک مطلب در کتاب های زبان انگلیسی سال دوم و سوم دبیرستان*، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- روشن، بلقیس و مریم آرمیون. ۱۳۸۵. *بررسی عوامل انسجام زبان فارسی در متون دانشگاهی با تکیه بر متون شیمی‌آلی*.
<http://www.ensani.ir/fa/content/90651/default.aspx>
- شعبانلو، علیرضا، مهدی ملک ثابت و یدالله جلالی بندری. ۱۳۸۷. *فرایند انسجام دستوری در شعری بلند از عمق بخارایی*،
<http://www.ensani.ir/fa/content/12575/default.aspx>
- یاحقی، محمد جعفر و محمد هادی فلاحی. ۲۰۱۰. *انسجام متنی در غزلیات سعدی و بیدل دهلوی (بررسی و مقایسه‌ی ده غزل سعدی و ده غزل بیدل)*. مجله‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه کرمان، ش ۲۷: ۳۲۸-۳۴۵.
- سجودی، فرزانه. ۱۳۹۰. *نشانه‌شناسی کاربردی*، تهران: نشر علم، چاپ دوم.
- ضیاء حسینی، محمد(الف) ۱۳۸۵. *اصول و نظریه های آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبانان*، تهران: انتشارات سخن.
- ضیاء حسینی، محمد(ب) ۱۳۸۵. *روش تدریس زبان فارسی به فارسی آموزان خارجی*، تهران: انتشارات سخن.
- یمینی، رومینا ۱۳۷۸. *بررسی عوامل انسجام واژگانی در متون فارسی و تأثیر آن بر درک مطلب زبان آموزان غیر فارسی زبان*، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- Halliday, M.A.K & Christian, Matthiessen. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*, New York: Oxford University Press Inc
- Hinkel, Elen. 2001. *Matters of Cohesion in L2 Academic Texts*.
<http://elihinkel.org/downloads/cohesion.pdf>.
- Mirzapour, Fateme & Maryam Ahmadi. 2011. *Study on Lexical Cohesion in English and Persian Research Articles (A Comparative Study)*.
<http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=18&cad=rja&ved=0CF4QFjAHOAo&url=http%3A%2F%2Fwww.ccsenet.org%2Fjournal%2Findex.php%2Felt%2Farticle%2Fdownload%2F13379%2F9258&ei=s9BAUIn7Nu3Z4QSShIDICQ&usq=AFOjCNGiKULZReZRB1KF0xNFuj88WhDw2w&sig2=JScTKHNym1JEKAqfGwGViw>
- Surakarta, Januari. 2011. *Analysis of Cohesion in the Main Articles in Jakarta Post Newspaper*.
<http://etd.eprints.ums.ac.id/11850/>
- Tseng, Chiaoi. 2007. *Cohesion in Filmic Text*.
<http://www.fb10.uni-bremen.de/anglistik/langpro/webpace/jb/info-pages/phds/chiaoi-tseng-cohesion.pd>

پیوست

نمونه‌هایی از تحلیل متون آموزشی (درس گنج پنهان (۳۲۱) از کتاب «درس فارسی برای فارسی‌آموزان خارجی» از تقی پورنامداریان)

تحلیل، بر اساس ارجاع:

ارجاع درون متنی			ارجاع برون متنی				شخصی	اشاره‌ای	شخصی	اشاره‌ای	شخصی	مقایسه‌ای	
مقایسه‌ای			مقایسه‌ای										
شبهات	عینیت	اشاره‌ای	شخصی	شبهات	عینیت	اشاره‌ای							شخصی
													پیرمرد نادانی یک کیسه طلا داشت او سوراخی در زمین حفر کرد و کیسه‌ی طلا را در آن سوراخ گذاشت و با سنگی روی آن را پوشاند
		مرجع‌دار	مرجع‌دار										• پیرمرد هر روز آن جا را واری می‌کرد او سنگ را کنار می‌زد
		مرجع‌دار											و انگشتان‌ش را داخل سوراخ می‌کرد و طلاها را لمس می‌کرد و از این کار خوشحالی بسیار احساس می‌کرد
		مرجع‌دار	مرجع‌دار										روزی سنگ را برداشت و مثل همیشه انگشتان خود را در داخل سوراخ کرد و فهمید که گنج‌ش آن جا نیست
		مرجع‌دار	مرجع‌دار										بسیار خشمگین و ناراحت شد
			مرجع‌دار										• ظاهراً نوکری که مواظب کارهای ارباب‌ش بود، گنج را دزدیده بود
			مرجع‌دار										• پیرمرد نزد یکی از دوستانش رفت و با آندوه داستان را برای او تعریف کرد
			مرجع‌دار										• دوستش گفت: هیچ دلیلی برای غمگین بودن شما وجود ندارد
													• طلای شما برای شما فایده‌ای نداشت سوراخ هنوز هست
		مرجع‌دار											هر وقت بخواهید، می‌توانید آن را واری کنید

تحلیل، بر اساس انسجام واژگانی:

هم معنایی	هم مرجع	شمول معنایی	تکرار	جزء واژگی	تقابل	باهم آیی
						پیرمرد نادانی یک کیسه طلا داشت
			کیسه‌ی طلا سوراخ		سوراخ حفر کردن	او سوراخی در زمین حفر کرد و کیسه‌ی طلا را در آن سوراخ گذاشت و با سنگی روی آن را پوشاند
			پیرمرد			پیرمرد هر روز آن جا را وارسی می‌کرد
			سنگ سوراخ			او سنگ را کنار می‌زد و انگشتان‌ش را داخل سوراخ می‌کرد
			طلا			و طلاها را لمس می‌کرد و از این کار خوشحالی بسیار احساس می‌کرد
			سنگ انگشتان سوراخ			روزی سنگ را برداشت و مثل همیشه انگشتان خود را در داخل سوراخ کرد
					گنج طلا	و فهمید که گنج‌ش آن جا نیست
					ناراحت خوشحال	بسیار خشمگین و ناراحت شد
			گنج		نوکر ارباب	ظاهراً نوکری که مواظب کارهای اربابش بود، گنج را دزدیده بود
			پیرمرد			پیرمرد نزد یکی از دوستانش رفت
					داستان تعریف کردن	و با اندوه داستان را برای او تعریف کرد
						دوستش گفت: هیچ دلیلی برای غمگین بودن شما وجود ندارد
			طلا			طلای شما برای شما فایده‌ای نداشت
			سوراخ			سوراخ هنوز هست
						هر وقت بخواهید، می‌توانید آن را وارسی کنید

تحلیل، بر اساس حذف:

حذف	
	پیرمرد نادانی یک کیسه طلا داشت.
	او سوراخی در زمین حفر کرد و کیسه ی طلا را در آن سوراخ گذاشت و با سنگی روی آن را پوشاند.
	پیرمرد هر روز آن جا را واری می‌کرد.
	او سنگ را کنار می‌زد و انگشتانش را داخل سوراخ می‌کرد و طلاها را لمس می‌کرد و از این کار خوشحالی بسیار احساس می‌کرد.
	روزی سنگ را برداشت و مثل همیشه انگشتان خود را در داخل سوراخ کرد و فهمید که گنجش آن جا نیست.
	بسیار خشمگین و ناراحت شد.
	ظاهراً نوکری که مواظب کارهای اربابش بود، گنج را دزدیده بود.
	پیرمرد نزد یکی از دوستانش رفت و با اندوه داستان را برای او تعریف کرد.
	دوستش گفت: هیچ دلیلی برای غمگین بودن شما وجود ندارد.
	طلای شما برای شما فایده‌ای نداشت.
	سوراخ هنوز هست.
	هر وقت بخواهید، می‌توانید آن را واری کنید.
۱۳۶	مجموع واژگان
۰	تعداد مؤلفه‌های گفتمانی موجد انسجام
۰	درصد مؤلفه‌های گفتمانی موجد انسجام نسبت به مجموع واژگان